

КОВАЛЕНКО Борис Олексійович
(Кам'янець-Подільський, Україна)

Рівень вияву діалектності у фольклорних записах XIX ст.

Джерелом вивчення діалектів української мови є найрізноманітніші записи живої розмовної мови з усіх без винятку районів української мовної території. Щодо характеру, форми, основного призначення тощо мовознавці виділяють такі найважливіші види чи типи цих джерел, а саме: етнографічні та фольклорні матеріали, спеціальні транскрибовані записи живого діалектного мовлення (записи за програмою та тексти / наративи); механічні (магнітофонні та ін.) записи; матеріали зі студій попереднього часу; лінгвістичні атласи; діалектологічні словники [1, 20–21; 3, 145–146; 6, 36]. Зрозуміло, що з усіх вищезазначених типів джерел у XIX – поч. XX ст. можемо виділити лише фольклорні та етнографічні записи (зокрема й записані за спеціальними програмами), мовознавчі студії та діалектологічні словники.

Повнота емпіричної бази, як відомо, є важливою запорукою успішного розвитку діалектології. Як зазначає П.Ю. Гриценко, зафіксовані факти діалектної мови, незалежно від характеру джерела, завжди зберігають *новизну*. Розширення кола одиниць народного мовлення, уточнення параметрів кожного елемента говірки, говору, окремого ареалу як складників цілісного діалектного континууму, на думку вченого, залишається особливо цінним у діалектології, а у зв'язку з цим актуальним є об'єктивне з'ясування цінності й можливостей кожного із типів джерел інформації про діалектне мовлення [3, 145–146].

Интерес до вивчення усної народної творчості Поділля зароджується ще у двадцятих роках XIX ст. Пісні, записані на цій території, увійшли до відомих збірників фольклору М.А. Цертелєва, М.О. Максимовича, Зоріана Долєнги-Ходаковського, В. Залеського та ін. Одним із перших збирачів подільських переказів та легенд був мовознавець і фольклорист В.І. Даль. У 1846 р. на Поділлі за завданням Київської археографічної комісії записував перекази, пісні, прислів'я та при-

казки Т.Г. Шевченко. Відомо й про записи, що їх здійснили О.С. Афанасьєв-Чужбинський, П.П. Чубинський. Окремі мотиви та сюжети, зафіксовані на Поділлі, використали у своїй творчості Марко Вовчок та Опанас Маркович.

Збагаченню та утвердженню надбань культури рідного Поділля сприяли історики, фольклористи й письменники: Каленик Шейковський, Антон Коціпинський, Євфим Сіцінський, Степан Руданський, Анатоль Свидницький, Михайло Коцюбинський та ін.

Мета нашої розвідки – проаналізувати найвідоміші фольклорно-етнографічні матеріали, записані у XIX ст. на території Поділля (зокрема першодруки та, де це можливо, рукописи, оскільки саме автентичні тексти дають змогу виявити всі особливості народного мовлення на різних мовно-структурних рівнях).

До етнографічних і фольклорних матеріалів, що зберігають цінні мовні свідчення, належать українські народні пісні, записані відомим польським археологом, фольклористом та етнографом, дослідником давньої культури слов'ян Зоріаном Доленгою-Ходаковським на початку XIX ст. Як зазначають учені, його доробок – це видатний набуток не тільки української, а й загальнослов'янської фольклористики, це – перша спроба систематичного, усвідомленого записування пісенності українського народу в її жанровій різноманітності, представлений великою кількістю зразків, записаних на значній території – в Галичині, на Волині, Поділлі, Поліссі й Наддніпрянщині. Більшість пісень, записаних ним, зберіглася до нашого часу в рукописах-автографах і копіях з його записів. З автографів до нас дійшли три збірники: перший – без заголовку, писаний латинкою; другий під заголовком “Лелева” – російським правописом початку XIX ст. (обидва зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, ф. 99, од. зб. 199 і 188 відповідно); третій автограф, названий збирачем “Śpiewy słowiańskie pod strzechą wiejską zbierane”, є експонатом Тернопільського краєзнавчого музею, куди він потрапив від спадкоємців архіву В.М. Гнатюка [4]. Українські, білоруські та польські пісні подано латинкою, російські – гражданським правописом. Українських пісень у рукописах фольклориста дослідники його творчості нараховують понад дві тисячі і, на жаль, вони й досі належно не поціновані, а особливо мовознавцями-

діалектологами. Цінність рукописів полягає не лише в багатстві матеріалів, записаних безпосередньо з уст народу на великій території, а й у тому, що Зоріан Доленга-Ходаковський у своїх записах нерідко прагнув також відтворити діалектні особливості мови, передати живе звучання, вимову певних слів і звуків.

Записані дослідником пісні зберігають значну кількість слів і висловів, які сьогодні або не вживаються в українській літературній мові, або ж уживані лише на певній території, про що свідчить їх фіксація у словниках української мови з ремарками *діал.* та *заст.*: *доїдати* – *діал.* набридати, досаждати, докучати [СУМ 2, 349]; *зуміти* – думати, міркувати (лексему *зуміти* не зафіксовано у *Словнику української мови*, однак вона є у *Словарі...* Б. Грінченка зі значенням ‘зійти з розуму’ та з покликанням на Подільську губернію [СУМБГ 2, 188]); *одвітати* – відповідати (*відвіт* – *заст.* відповідь [СУМ 1, 565]); *заушниці* – *діал.* сережки [СУМ 3, 63]; *ловчик* – мисливець [СУМБГ 2, 373] тощо. Дослідник українських народних пісень О.І. Дей наводить ще й такі архаїчні лексеми, які трапляються в рукописах Зоріана Доленги-Ходаковського: *ісходеньки* – ‘ступеньки східців’; *кудра* – ‘крона дерева’, *необмівци*: “тепер люди – необмівци, где ся зойдут, все об дівци”; *скупити* – ‘зсадити, зняти’: “як би нам скупити сокола з явора”; *повні повниці* – ‘повні келехи’; *коло кур приїздити* – ‘рано’; *слідоньки слідувати, леть звисочка* і ін. [5, 38]. У цих піснях фіксуємо форми: а) старого Зн. в. замість Р. в.: “*На Івася-бояре*”, тобто: на Івасевих бояр; б) колишнього О. відм. іменників *ѣ*-основ: “*Шлет мене по водицу з великими да відерци*”; в) давнього давального самостійного: (“*Бо за старого ідучи, – із шанти вінки в’ючи: за молодого ідучи, – з рутки вінки в’ючи*”; г) колишню форму Н. в. мн. *й*-основ: (“*Щось нам двір покопало... – чи з ліса медведове, чи зо села сватенькове?*”); д) форми двоїни: “*Ой чи диво, чи не диво: Звойовали дівки дві місті, Молодици дві селі...*”, “*Не журися, дівчино, тій великій шкоді, Маю пару лебедів, пошлю їх проти воді*”.

Наведені зразки лінгвальних особливостей записів Зоріана Доленги-Ходаковського переконують у тому, що, по-перше, записи фольклориста не втратили своєї цінності і до сьогодні, а по-друге, є нагальна потреба їх усебічного опрацювання з метою вивчення народного мовлення тієї території й того часу.

У розвитку досліджень історії Поділля неабияку роль відіграла діяльність Російського географічного товариства, яке засноване 18 серпня 1845 р. велінням імператора Миколи I в Санкт-Петербурзі та яке вважають першим організаційним центром українських етнографів. Значну територію Поділля (Кам'янецький, Проскурівський, Лeticівський, Вінницький, Ушицький, Гайсинський, Ольгопільський, Балтський та ін. повіти) охопила фольклорно-етнографічна експедиція П.П. Чубинського, здійснена в 70-х рр. XIX ст. Завдяки діяльності Товариства, пов'язаній з розробленням методики збирацької роботи та проведенням наукових експедицій, у середині XIX ст. вдалося реалізувати комплексну збирацьку роботу серед різних верств населення України, зокрема й на Поділлі. Основною метою засновників Товариства було вивчення “рідної землі і її людей, що живуть на ній”.

У 1847 р. етнографічний відділ Товариства розробив програму, яка складалася зі вступу та шести розділів і охоплювала народну культуру та побут, зокрема увагу було приділено літературній мові та говіркам. Наступного року цю програму розіслали й по Поділлю. Завдяки цьому в губернії вдалося виявити широкий місцевий актив. Поряд із досвідченими етнографами до роботи долучилися десятки нових дослідників. Із різних відомчих закладів до Товариства надходили списки вчителів, священників, чиновників, які отримали програми і виявили бажання займатися збирацькою роботою.

На початку 50-х рр. програму друкували в подільських губернських та єпархіальних відомостях, що сприяло організованій систематичній збирацькій роботі, до якої були залучені сотні людей. Її публікації спонукали й заможні верстви населення, зокрема поміщиків, звернутися до опису селянського життя і збирання етнографічних матеріалів для редакцій місцевих газет.

До кінця 50-х рр. XIX ст. з України було надіслано понад 150 рукописів. Із них велика частина надходила з Поділля. Значну кількість лексем, прислів'їв та приказок, фразеологічних одиниць, записаних на цій території, вміщено на сторінках багатьох лексикографічних праць, що були укладені або побачили світ у XIX ст.

У матеріалах семитомного видання “Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаря-

жённой имп. Географическим обществом. Юго-Западный отдел” (1872–1877) вміщено чимало загадок, прислів’їв та приказок, казок, пісень, які відбивають подільські говіркові риси, наприклад: “Кінь на *чотирах*¹ ногахъ спотикається”, “На жито *ору*, а гречки не маю” (твердість *р*), “Сяке таке *плесканне*, аби добре *мішканне*” (закінчення *-е* в іменниках сер. р. II відміни в Н. й Зн. в. одн. замість нормативного *-а*), “*Розумнійше* міске теля, якъ сільска дитина” (говірковий суфікс *-ійи-*), “За сієї Евдохи – колибъ борщу *хоць* трохи” (вживання *ц’* замість *ч* у сполучнику (частці) *хоча* (*б*)), “За кавалок кишки бігъ *штири* милі пішки”, “*Ідному* вісімнадцять, другому – безъ двухъ двадцять”, “*Штири* брати – ідень другого не догонить” (діалектні форми числівників), “*Жеби* кузка не скакала, то би й ноги не зломала” (давній сполучник *жеби*), “*Ходе* по світі, якъ той линь по воді, до жадної риби не доторкається” (форми 3-ої особи одн. теперішнього часу дієслів II дієвідміни на *-е* замість *-ить*), “За першої небожки, були на маслі пирожки; а за цієї бридохи *и* *но* киселя трохи” (іно, йно – *діал.* тільки, лише [СУМ 4, 32]), “Разлучить *рискань* та лопата” (*рискаль* – *діал.* заступ [СУМ 8, 539]), “*И когутъ* на своїмъ сміті господарь” (когут – *діал.* півень [СУМ 4, 207]), “Сиди, грибе, поки тебе хто *здибле*” (*здиблю* – *діал.* зустріти кого-небудь, ідучи або прийшовши кудись [СУМ 3, 535]), “Каби грушка въ писокъ впала” (*писок* – *діал.* рот [СУМ 6, 364]). Зазначимо, що П.П. Чубинський був одним із перших, хто в публікаціях народних висловлювань убачав і певні лінгвістичні завдання. Так, наприклад, у першому томі “Трудів ...” у передмові до розділу “Пословицы и загадки” він зазначав, що, не дивлячись на те, що ті прислів’я та приказки, які вони друкують у цьому томі, є “бідними” порівняно зі збіркою Номиса, однак “предлагаемое собрание <...> служитъ матеріаломъ для изучения языка, представляя особенности фонетическія, лексическія и грамматическія, характеризующія или Подольское, или Полѣское, или Украинское нарѣчія” [12 1, 227–228].

У цей період сформувалася також фольклорно-етнографічна школа Подільської духовної семінарії, до складу якої

¹ Тут приклади подаємо за: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряжённой имп. Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы исследования собранные д. чл. П.П. Чубинским. Т. I. СПб. 1872.

ввійшли А. Свидницький, С. Руданський, К. Шейковський, М. Симашкевич, К. Широцький та ін.

Перші фольклорні записи С. Руданського припадають на 40–50 рр. XIX ст. Про Руданського-етнографа писали А.Ю. Кримський та М.З. Левченко [8], які зазначали, що почав він збирати фольклор не пізніше 1852 р. (в архіві поета є два рукописні томи пісень, що датовані 1852 роком – *Б.К.*), прозаїчні космогонічні оповідки фіксував від наймита Вакули (“Вакулині оповідки”), записував також народні пісні, до деяких додавав і ноти. Основу фольклорної спадщини поета складають рукописні книжки “Народні малоросійські пісні, зібрані в Подільській губернії” та “Копа пісень”. До фольклорних записів поета належать також віршовані приказки та прислів’я, які він зафіксував у с. Хомутичях Вінницького повіту. З них 298 одиниць вмістив у своїй збірці Матвій Номис [13].

Велика фольклорно-етнографічна спадщина А.І. Димінського є також невичерпним джерелом матеріалів для дослідників – як етнографів, фольклористів, так і лінгвістів, особливо діалектологів. Науковий доробок фольклориста (за неповними даними) складає близько 2500 різних за жанром народних пісень, 2000 казок, 2000 прислів’їв, приказок і загадок тощо. Записи мають варіанти, вони зафіксували вплив місцевого мовлення, традицій тощо. А.І. Димінський розумів, що будь-який варіант має значення для науки. На жаль, більшість його етнографічних записів не збереглася. До нас дійшли “Коллекция подольских сказок, которые в 1850–60-х гг. собрал волостной писарь Дыминский”, (частково опублікована в “Трудах этнографическо-статистической экспедиции...”), “Подольские и малороссийские любовные песни” (1859), “Рассказ крестьянина о тюремных обычаях” (1864).

З ініціативи і під керівництвом академіка АН УРСР А.Ю. Кримського було зібрано, підготовлено та видано в 1928 р. велику збірку “Казки та оповідання з Поділля в записях 1850–1860-их рр.”. Упорядник збірки М.З. Левченко у передмові зазначав: “Ті подільські казки та оповідки, що ми їх тут видаємо, то записи переважно 1850-их років двох видатних подільців: відомого поета Степана Васильовича Руданського та дуже працюючого етнографа Андрія Івановича Димінського” [7, VII].

М.З. Левченко мав твердий і непохитний принцип – додержуватися всіх індивідуальних особливостей оригіналу і не виправляти орфографію записувачів, навіть якщо вона була не систематичною і не витриманою. Саме такий підхід дає змогу виявити лінгвальні особливості як збирачів фольклору, так і народного мовлення на різних мовно-структурних рівнях²: фонетичному (ненормативне вживання голосних: велитні, бире, мине (=мене), міні, питльований, чикай, думовина, платети (=платити), в шею тощо; вживання *ф* замість *хв*: фостик; уподібнення приголосних: розказують, горочик, пчола; поширення приголосного *в* на місці *л*: горівка; випадання звука в дієслові *хотіти*: *хтіла*; стверділий кінцевий *т*': *стоят*, *мают*, *сплунут*, *порат*, *досит*; стверділий кінцевий *ц*': *конец*, *старец*; звукосполука *ст* переходить у *с'ц*': *госьці*, до *косцьола*; вставні приголосні [л], [н] після губних: *поломлят* (=поламають), *здоровля*; форми числівника один з початковим *є* і його рефлексом *і*: *єдного*, *єден*, *їдного*; [і] внаслідок асиміляції до [у] в наступному складі може переходити в [у]: *поцюлювалися*; твердість приголосного *р*: *по мору*, *мірає*, *кураче*; вживання *и* на початку слова: *инша*; відсутність подовжених приголосних в іменниках сер. р. II відм.: *волося*, *створія*, *вісія*, *зіля*; вживання *ц*' замість *ч* у сполучнику (частці) *хоча*: *хощь*; спорадичне вживання дієслівних форм з нескладовим [і]: *пійшов*); словотвірному (вживання прикметниково-прислівникового суфікса *-ишч-* для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-иш-*: *сильніший*, *розумніший*, *голосніше*); морфологічному (іменники типу *люди*, *гості* в Р. в. мн. мають закінчення *-ий*: *людий*, *гроший*, *сіний*, *дітій*; наявність флексії *-и* замість *-і* у формі Р. в. одн. іменників III відм.: *смерти*; форма Р. в. мн. іменників жін. р. I відм. на *-ів*: *мамів*, *відьмів*; форма О. в. одн. іменників II відм. м'якої групи на *-ом*: *вогньом*, *коньом*, *полудньом*, *рискальом*; у Д. в. / М. в. одн. іменники ч. р. мають закінчення *-ови* та *-еви*: *світови*, *чоловікови*; закінчення *-ею* (*-ьою*) в іменниках III відм.: *ночею*, *нічьою*; числівникові форми *штири*, *штире*, *штирох*, *дванайцїть*, *кільканайцїть* тощо; подільське діалектне мовлення, як і інші південно-західні говірки, поряд з формою *Зн. в. мене* особового займенника *я*, що збігається з Р. в., відбиває

² Тут приклади подаємо за: Казки та оповідання з Поділля в записих 1850–1860-х рр. / Упоряд. М. Левченко. Вип. 1/2. К. 1928.

давню форму *мня / мя*: ...помилуй *мя*...; уживання діалектної обмежувально-видільної частки старого походження *іно (йно)* у значенні 'лише, тільки': ...нема нічого, *іно* дубина...; у досліджуваних текстах зафіксовано злиті форми минулого часу складеного типу, що є поєднанням основної складової частини колишнього перфекта (дієприкметника) з допоміжним дієсловом у скороченому, деформованому вигляді: *казали-сьти, приніс-ем*; уживання *ся* (займенника) у зворотних дієсловах у препозиції, як біля дієслова, так і через кілька слів від нього: аж доки *ся* сам не *переконаю*, порохом *ся розсипав*); лексичному (*п'єц* 'піч', *гелеток* 'неповний мішок чого-небудь вагою у півтора пуда', *запіяли* 'заспівали' (про курей, півнів), *трутити* 'штовхнути', *писок* 'рот', *когут* 'півень', *видіти* 'бачити', *приймити* 'брати', *рискаль* 'заступ' тощо).

У середині XIX ст. з'являються друковані видання, спеціально присвячені фольклору й етнографії Поділля. Першою такою роботою вважають "Быт подолян" К.В. Шейковського. Автор спромігся надрукувати два випуски, а в передмові він зазначав, що праця виходитиме випусками від трьох до чотирьох листків, шість випусків складатиме том. У свою чергу, кожен із випусків міститиме два "відділи": перший буде присвячено статтям, які знайомлять читача з побутом Поділля, другий міститиме пісні, казки, прислів'я, приказки, повір'я, загадки, анекдоти тощо. К.В. Шейковський розумів наукове значення своєї роботи підкреслював, що "подобное обнародывание матеріаловъ будетъ важно и для разработывающихъ южно-русскій языкъ въ филологическомъ отношеніи и необходимо для будущаго полного сборника народныхъ произведеній" [1, III–IV]. Наприкінці передмови дослідник подає кілька зауваг щодо українського правопису, нарікаючи, що тут панує страшний хаос і наводить знаки та їх комбінації, за допомогою яких передаватиме українську вимову.

У першому випуску "Быта подолян" уміщено статтю про гаївки, частина з яких паспортизована, побутові пісні та коломийки. У другому випуску є опис поховального обряду, традиційних народних уявлень про смерть і потойбічний світ. Звичайно, праця К.В. Шейковського написана тодішньою російською мовою, але деякі слова та ілюстративний матеріал у статтях і весь другий "відділ" подано українською мовою,

точніше так званою “ярижкою”. У записах гаївок, пісень, коломинок тощо ми фіксуємо низку говіркових рис, властивих південно-західному наріччю, зокрема подільським говіркам. Для ілюстрації наведемо деякі з них³: твердість приголосного *p*: “Мої мылі соколочки! Стан’те мэні до помочки: Стан’те ўсі ў рад!” (апостроф (’)) К.В. Шейковський використовував замість знака м’якшення – *Б.К.*), “*Навару* я кашы ...”; форми двоїни: “Аж там выйшло Тры зірон’кы ясных, Тры *дівчыні* красных”; стверділий кінцевий *т*: “Ой прыйшла карта від Государа, Що ў же хлопців браты *будут*”; вживання у на місці *о*: “Ой сыдят бурлакы, тай кінец стола, Та ў *супілку* грают”, “Ой хочэ намы та рекрутамы, Ўсю Пол’щу *звуваты*”; числівникові форми *іден*, *итире*: “Ой є ў мене отец’-маты, *ідна* сэстра”, шей два браты”, “Ўзялы мэне и спіймалы, Назад руки извъязалы. *Штырэ* хлопці варты далы”; фіксуємо давню форму займенників *тебе*, *мене* – *тя*, *мя*: “Ой лышаю *тя* споду Богу, А сам іду ў далеку дорогу”, “Луч’че було б моя рідна мамы, Під серцем *мя* задушылы”. Місцями упорядник позначив характерні “подільські” наголоси: “Коло млына *кременá*, Там дівчына ходыла, Роман-зіл’ля копала, Сама ж оого нэ знала. *Понёсла* ж го до рады До чоловічої громады...”.

Праця К.В. Шейковського сприяла ознайомленню громадськості з особливостями побуту мешканців Поділля, а також відіграла певну роль в активізації етнографічного вивчення регіону. Чимало відгуків на роботу було опубліковано в журналах “Современник”, “Отечественные записки”, “Известия отделения русского языка и словесности Академии наук”.

Найвідомішим відгуком на працю К.В. Шейковського є “Великдень у подолян” А.П. Свидницького. Нарис, який автор планував як рецензію на “Быт подолян”, у процесі роботи став ґрунтовним етнографічним дослідженням. Автор детально прокоментував звичаї, традиції святкування Великодніх свят на Поділлі, використовуючи власні спостереження над побутом і народною поезією подолян, спробував показати органічний зв’язок місцевих народних звичаїв із річним календарним циклом первісної релігії. І хоч нарис писаний російською мовою, нашу увагу привертає українська лексика, інкрустована

³ Тут приклади подаємо за: Бытъ подолянъ издаваемый К. Шейковскимъ. Вып. 1. Т. 1. К. 1860.

в мовну палітру твору. У першодруці (автограф невідомий) можна виділити низку лексичних регіоналізмів на позначення предметів, ознак, якостей, дій, наприклад, *равлики*⁴ – слово вжито в А.П. Свидницького зі значенням ‘видозмінені постолі’: “Ноги обувають вь постолы – самоходы (измѣненный видъ постоловъ – *равлики*)...” [10, 26]. Б.Д. Грінченко із покликанням на “Великдень у подолян” визначає лексему *равлик* як ‘Родъ кожаныхъ лаптей, подобныхъ постоламъ’ [СУМБГ 4, 1]. Із семантикою ‘вид шкіряних постолів’ цю лексему фіксують укладачі “Етимологічного словника української мови” [ЕСУМ 5, 10], зауважуючи, що значення пов’язане із *равлик* ‘слимак’ – назва могла бути зумовлена деякою подібністю таких постолів до раковин равлика. Зі схожим значенням і ремаркою *застаріле* фіксує це слово 11-томний словник української мови: *равлик* – 2. *заст.* Рід шкіряних постолів [СУМ 8, 426].

Зі значенням ‘вишивка на рукавах’ А.П. Свидницький вживає лексему *поликъ*: “Верхъ щегольства – *поликъ*, т.е. шитье на рукавахъ” [10, 27]. Б.Д. Грінченко визначає *польк* як ‘вышитые наплечники женской сорочки’ [СУМБГ 3, 283]. В “Етимологічному словнику української мови” це слово засвідчене з такими значеннями: ‘верхня частина рукава сорочки; поперечна вишивка на верхній частині рукава сорочки, на кінцях рушника’ [ЕСУМ 4, 488]. “Словник української мови” фіксує лексему *полік* як діалектну з такою семантикою: верхня частина рукава сорочки; поперечна вишивка на верхній частині рукава сорочки, на кінцях рушника і т. ін. [СУМ 7, 67–68].

У реченні “Женская одежда отличается отъ мужской отсутствиемъ *кабки* (по-подольски – капа, каптэръ) и виложистимъ коміромъ” [10, 26] нас зацікавило слово *кабка*. Отже, сам А.П. Свидницький трактує лексему *кабка* як капа або каптур, уважаючи ці слова подільськими. Із значенням ‘каптур’ фіксує слово *кабка* Є. Желехівський [СЖ, 328]. У Б.Д. Грінченка: *Ка́бка*, ки, ж. = *Кобка?* із покликанням на “Великдень у подолян”. Слово *кобка* в цьому словнику відсутнє, але є слово *куба*, що в одному із двох значень лексикограф тлумачить як ‘капюшонъ вь верхней одеждѣ (в опанчі, кобеняку)’, відносячи його до Миргородського повіту [СУМБГ 2, 258]. СУМ словоформу *кабка* не фіксує, а лек-

⁴ Тут приклади подаємо за: Свидницький А.П. Великдень у подолян (По поводу “Быта подолян” Шейковского) // Основа. 1861, № 10. С. 43–64; № 11–12. С. 26–71).

семи *коба*, *кобка* у ньому визначено як діалектні й потлумачено як ‘відлога’ [СУМ 4, 200–201]. Етимологічний словник розширює значеннєвий ряд слова тлумаченням ‘верхній убір для захисту шапки від дощу’ [ЕСУМ 2, 475].

Фіксуємо в нарисі й діалектизм *кичка*: “Лубокъ извъстенъ также подъ именемъ *кички* (кйчка)” [10, 28]. СУМ фіксує лексему у двох значеннях, одне з яких – ‘старовинний головний убір заміжньої жінки’ – є діалектним [СУМ 4, 156]. У Б.Д. Грінченка серед шести значень цього слова під номером 2 зафіксовано: “кольцеобразный валикъ изъ пакли, шерсти или гарусу, иногда обшитый холстомъ, который носится замужними женщинами на головахъ подъ головнимъ уборомъ (очіпком, чепцем)” [СУМБГ 2, 241]. В ЕСУМ читаємо: *кичка* див. *кика* – ‘головний убір, що надівається молодій на другий день після вінця’, [*кьчка*] ‘старовинний головний убір заміжньої жінки; віхтик льону, заплетений у косу нареченої; повстяна прокладка під хомутом; кільце для зачіски; пучок пір’я на картузі; пучок соломи або очерету для покриття даху; земляний горб’. Слово утворилося в результаті семантичної видозміни похідних форм від праслов’янського *кука* [ЕСУМ 2, 431].

Лексема *ковтки* вжита А.П. Свидницьким на позначення сережок: “*Сережки* тамъ называються *ковтками*” [10, 28]. Із цим же значенням це слово зафіксовано в етимологічному словнику [ЕСУМ 2, 487]. У словнику Б.Д. Грінченка, окрім значення ‘сережки’, подано й таке: ‘жмут збитої шерсті’ [СУМБГ 2, 262]. “Словник української мови” фіксує її як діалектну і лише в множині: *ковтки*, ів, мн., діал. *Сережки*. Слово *ковток* із значенням діал. *ковтун* ‘жмут збитого волосся, вовни, шерсті’ СУМ фіксує як омонім [СУМ 4, 206].

Ми розглянули лише деякі лексичні регіоналізми, вжиті в нарисі “Великдень у подолян”, але й цього достатньо, щоб зробити висновки, що А.П. Свидницький активно вводив навіть у російськомовні тексти слова рідного для нього подільського говору. Окремі з них кодифіковані українською мовою й стали загальноновживаними, інші – належать до історичного фонду, а деякі зафіксовані як діалектні, або ж сучасними тлумачними словниками взагалі не відзначені.

Фольклорні та етнографічні матеріали з Поділля письменник використовує у своїх інших нарисах “Відьми, чарівниці й

опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського”, “Злой дух”, “Остатки от времён доисторических” та ін. Мова праць також відбиває низку діалектних рис на різних мовно-структурних рівнях, а саме: на фонетичному рівні: вставні приголосні [л], [н] після губних – *вимня*⁵, *здоровля*, *мняв*, *соломняникъ*, *памнять*, *памнятатиму*, *опамнятались*, *рипляхъ*; твердість приголосного [р]: *якъ зори*, *зорами*, *зъ вівтара*, *опира*, *долгоміране*, *трохъ*, *підрадъ*, *примірали*, *викурувавъ* *небіжчика*, *ратуйте*, *сваратця*, *посваруетця*, *трасовина*, на *вечеру*, *оруть*, *опира*, *съ трома* тощо; наявність протетичного [г]: *гинча*, *гинчим* часомъ, *відгучу* (дериват від лексеми *учити*); стягнення приголосних в іменниках сер. р. II відм. в позиції після голосних перед давнім закінченням *-ъје*: *волося*, *йменя*, *ріля*; випадіння звука або групи звуків у дієслові *хотіти*, у середині присудкового слова *треба*: *хтіла*, *треа*; збереження м’якості шиплячих та африкат (лише в кінці слів): *лишь*, *поминешъ*, *сидишь*, *складешъ*, *спогадаешъ*, *захочишь*, *промежь* себе, *насторчъ*, *ледачъ*, *хочъ*; вживання [хв] замість [ф]: *парахвіяне*, *парахвія*; уподібнення приголосних: *роказують*, *роспізнаемъ*, *роступилось*, *рохпали*, *роспятого*, *вічinyати*, *звітки*, *найхуче* тощо; етимологічне [шс’а] передано через *-ися* п’ять разів: *вкриешся*, *ховаешся*, *налякаешся*, *переконаешся*, *спізнишся*, і лише раз шиплячий асимілюється свистячим: *злякаеся*; етимологічне [т’с’а] А.П. Свидницький послідовно передає буквосполученням *-тця* (191 раз): *відчепитця*, *спасаютьця*, *вчепитця*, *волочитиметця*, *двоітця*, *держитця*, *дивлятця*, *позъїжджаютьця*, *регочутця*, *почнетця*, *рветця*, *озиваетця*, *проситця*, *сміютьця* тощо; лише раз буквосполученням *-ться* (*умиться*) та двічі – *-ця* (*дивитця*, *ллюця*); після приголосних перед закінченням в О. в. в іменниках III відм. послідовно передньоязиковий [т’] подовжується – *съ певносттю*, *надъ моею старісттю*; на словотвірному рівні: уживання прикметниково-прислівникового суфікса *-ійш-* для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-іш-*: *мізернійший*, *чистійше*, *яснійші*, *смілівійший*, *зручнійше*, *розумнійші*, *потихійшае*; уживання дієприкметникового суфікса *-ан-* у віддієслівних прикметниках замість суфікса *-ен-*: *поколяний*, *посоляний*, *зліпляна*, *роспаляний* тощо;

⁵ Тут приклади подаємо за: Ф 1. № 5046 Свидницький Патриченко Наталий [Анатоль Свидницький] “Відьми, чарівниці й опирі...”. К. 1860. Автограф.

злиті форми минулого часу складеного типу, що є поєднанням основної складової частини колишнього перфекта (дієприкметника) з допоміжним дієсловом у скороченому, zdeформованому вигляді, наприклад: *заховався еси, не послухала еси, не чула еси, мали-би-сьте*; на морфологічному рівні: закінчення *-е* в іменниках сер. р. II відм. в Н. й Зн. в. одн.: *відьмуванне, убранне, дівованне, жаборинне, закінченне, зроцінне, насланне, оповіданне, Запорожжє, счасте, життє, дрантє* тощо; форма Д. в. одн. іменників II відм. м'якої групи на *-ові* (щоправда, за тодішнім правописом А.П. Свидницький використовував літеру *ѣ* замість буквосполучення *ѣо*), наприклад: “*віддавъ зятѣві все свое царство...*”; форма О. в. одн. іменників II відм. м'якої групи на *-ом*: *мечомъ*; форма Р. в. мн. іменників ж. р. I відм. на *-ів*, наприклад: *скільки ночів*; зь миже усіх *оповіданнівъ*; *жабівъ* або гадюкь нашлють на обістя; по той бікь *школівъ*; чи то я мало *войнівъ* відбув; трапляються в нарисі й залишки двоїни: *дві сестрі*, *два конорі*; серед лексичних регіоналізмів автора можна виокремити такі: *бурдіець* – землянка, *вдвозі* – удвох, *троха* – трохи; *далій* – далі; *набіл* – молоко, молочні продукти, *галити* – квапити, *зарівно* – однаково, *здибле* – здибає, *конор* – гілка, *лаби* – лапи, *лилик* – кажан, *мачати* – умочати, *нім* – поки, *ралити* – орати та ін.

Отже, лише автентичні тексти з Поділля є основою для вивчення діалектних особливостей мови подолян. Записи пісень, казок, оповідань, прислів'їв і приказок мають велике наукове значення і є вагомим внеском в українську фольклористику. Цей цікавий матеріал, який презентує основні ознаки подільського говору, може слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля, а проаналізовані фольклорно-етнографічні матеріали свідчать про розуміння записувачами (упорядниками) важливості фонетичного принципу. За вимоги писати державною мовою, якою тоді була російська, усе ж таки перемагав науковий підхід, який дозволив зберегти в текстах територіальні особливості, що дає право вважати фольклорні записи цінним матеріалом для визначення рис подільського говору у формуванні літературного стандарту.

1. *Бевзенко С.П.* Українська діалектологія. К. 1980.
2. *Быть* подолянъ издаваемый К. Шейковскимъ. Т. I. Вып. 1–2. К. 1860.
3. *Гриченко П.Ю.* Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій // Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст. К. 2014.
4. *Дей О.І.* Автограф “Слов'янських пісень...” З. Доленги-Ходаковського – знайдено // Народна творчість та етнографія. № 1. К. 1973.
5. *Дей О.І.* Сторінки з історії української фольклористики. К. 1975.
6. *Дзедзелівський Й.О.* Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи). Ужгород. 1966.
7. *Казки та оповідання з Поділля в записах 1850–1860-х рр.* / Упоряд. М. Левченко. Вип. 1/2. К. 1928.
8. *Кримський А.Ю., Левченко М.З.* Знадоби до життєпису Ст. Руданського. К. 1926.
9. *Свидницький А.П.* Великдень у подолян (По поводу “Быта подолян” Шейковского) // Основа. № 10. 1861.
10. *Свидницький А.П.* Великдень у подолян (По поводу “Быта подолян” Шейковского) // Основа. № 11–12. 1861.
11. *Свидницький А.П.* Відьми, чарівниці й упирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. Ф 1. № 5046.
12. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной имп. Географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы исследования собранные д. чл. П.П. Чубинским. Т. I–VII. СПб. 1872–1877.*
13. *Українські приказки, прислів'я, і таке інше.* Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. К. 1993.

ЕСУМ	<i>Етимологічний словник української мови.</i> Т. 1–6. К. 1982–2012.
СЖ	<i>Малорусско-німецкий словарь / Уложили Євгеній Желеховский та Софрон Недільский.</i> Т. 1–2. 1886. Львів.
СУМ	<i>Словник української мови.</i> Т. 1–11. К. 1970–1980.
СУМБГ	<i>Словарь української мови: фотопередрук / За ред. Б.Д. Грінченка.</i> Т. 1–4. К. 1907–1909.

THE LEVEL OF DIALECT FEATURES DEFINING IN FOLKLORE TEXTS OF THE XIXTH CENTURY

The article analyzes the folklore and ethnographic texts of the XIXth century from Podillia region collected and arranged by Z. Doleneha-Hodakovskiy, S. Rudanskyi, A. Dymynskiy, P. Chubynskiy, K. Sheikovskiy, A. Svydnytskyi. It is proved that authentic folklore texts are presented according to phonetic principle of writing and may serve as valuable and trustworthy source for studying of the Podillia dialects in the context of Standard Ukrainian.